

מו"ר הרב יוסף כרמל שליט"א

ראש כולל 'ארץ חמדה'

חוק וצחוק

הבשורה על הולדת יצחק חרוטה בתודעתנו יחד עם תחילת פרשת וירא והופעתם של שלושת המלאכים בביתו של אברהם. וזו לשון הכתוב (בראשית יח, א-טו):

וַיָּרָא אֱלֹהֵי ד' בְּאֵלֵי מֶמְרָא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כְּחֹם הַיּוֹם: וַיֵּשֶׁא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהָיָה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְבִים עָלָיו וַיֵּרָא וַיֵּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה... וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵיךְ אִשְׁתְּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאֵהָל: וַיֹּאמֶר שׁוּב אֲשׁוּב אֵלֶיךָ כְּעַתְּ חַיָּה וְהָיָה בֵּן לְשָׂרָה אִשְׁתְּךָ וְשָׂרָה שְׂמַעַת פֶּתַח הָאֵהָל וְהוּא אַחֲרָיו: וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זָקְנִים בָּאִים בְּיָמֵם חֲדָל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֲרֻחַ כְּנָשִׁים: וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי כֵלְתִי הִיָּתָה לִי עֲדָנָה וְאֵדֵנִי זָקֵן: וַיֹּאמֶר ד' אֶל אַבְרָהָם לְמָה זֶה צִחְקָה שָׂרָה לֵאמֹר הֲאֵפֶן אֶמְנָם אֵלֶּךְ וְאֵנִי זָקְנָתִי: הֲיִפְלֵא מִד' דְּבָר לְמוֹעֵד אֲשׁוּב אֵלֶיךָ כְּעַתְּ חַיָּה וְלִשְׂרָה בֵּן: וַתִּכְחַשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צִחְקָתִי כִּי יִרְאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צִחְקָתָּ:

רבתינו נתקשו בפרשה זו כמה קשיים עקרוניים. אולי הקשה מביניהם הוא כיצד 'כחשה' שרה אמנו, ומה פשר ההתנצלות "כי יראָה". קושי זה מחמיר כאשר אנו משווים את הפסוקים הללו לפסוקים בפרק הקודם, שם מופיע צחוקו של אברהם – צחוק שאין כלפיו כלל תגובה אלקית. וזו לשון הכתוב (שם, יז):

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ: וּבִרְכָתִי אֶתָּה וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבִרְכָתִיָּהּ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מְלָכִי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ: וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל פָּנָיו וַיִּצְחַק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלֹכֵן מֵאָה שָׁנָה יוֹלֵד וְאֵם שָׂרָה הִבֵּת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד:

הצחוק בוודאי משמעותי ביותר בעניין זה, שהרי הרך הנולד נקרא בסופו של דבר על שמו, כמו שכתוב (שם, כא):

וְד' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ ד' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר: וַתֵּהָר וַתֵּלֵד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לְזָקְנָיו לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱתוֹ אֱלֹהִים: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת שֵׁם בְּנוֹ הַנּוֹלֵד לוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ שָׂרָה יִצְחָק: וַיִּמָּל אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֵּן שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱתוֹ אֱלֹהִים: וְאַבְרָהָם בֵּן מֵאֹת שָׁנָה בְּהוֹלֵד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ: וַתֹּאמֶר שָׂרָה צָחֵק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשְּׂמֵעַ יִצְחָק לִי: וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הַיִּנְיָקָה בָּנִים שָׂרָה כִּי יִלְדָתִי בֵּן לְזָקְנָיו:

אם היה פן שלילי בצחוק, ותירוצה של שרה לא התקבל, מדוע יש להנציחו?

גם הניסיונות להבדיל בין צחוקו של אברהם לצחוקה של שרה¹ לא יעלו תשובה לקשיים שהעלינו. ראשית, קשה מאוד להסביר ביטוי המופיע בדרך שונה באותו עניין. שנית, סוף סוף יצחק נקרא גם על שם הצחוק של שרה – ולא רק של אברהם (בראשית כא, ו). ננסה להציע פתרון, מתוך מבט כולל על הפרשיות העוסקות בנושא זה.

בשורת הולדתו של יצחק מופיעה פעמיים: הראשונה בפרק יז, שם נמצאת הפתיחה לכל העניין בפסוק המקביל לפסוק הפותח את פרשת וירא:

וַיְהִי אַבְרָם בֵּן תִּשְׁעִים שָׁנָה וַתִּשַׁע שָׁנִים וַיָּרָא ד' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לְפָנֶיךָ וְהָיָה תָמִים: וְאַתָּה בָּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבָּה אוֹתְךָ בְּמֵאֹד מְאֹד:

כמה מאפיינים יש לפתיחה זו:

1. ההתגלות היא בשם הויה – מידת הרחמים.
2. הדרישה היא לעבוד את ד' בתמימות.
3. שמירת הברית (שמשמעותה הליכה בתמימות) תגרוור בעקבותיה את ברכת הזרע.

¹ עיין כדוגמה בתרגומו השונה של האונקלוס לבראשית יז, יז, לעומת תרגומו לבראשית יח, יב.

עדיין אין כאן הבטחה לזרע בר קיימא שיבוא דווקא משרה. מיד אחר-כך נופל אברהם על פניו והקב"ה מתגלה אליו בשנית:

ויפל אברהם על פניו וידבר אתו אלהים לאמר: אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים: ולא יקרא עוד את שמך אברהם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך: והפרתי אתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו: והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו: ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגרך את כל ארץ פנען לאחזת עולם והייתי להם לאלהים: ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמר אהיה וזרעך אחריו לדרתם: זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם וזרעך אחריו המול לכם כל זכר: ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם: וכן שמנת ימים ימול לכם כל זכר לדרתכם יליד בית ומקנת כסף מכל בן זכר אשר לא מזרעך הוא: המול ימול יליד ביתך ומקנת כסף והייתה בריתי בכשרכם לברית עולם: וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר:

מאפייניה של התגלות זו:

1. ההתגלות היא בשם אלקים – מידת הדין.
2. הברית היא ברית המילה (לכאורה, כנגד המגמה של "היה תמים", שהרי משמעותה הגופנית היא פגיעה בתמימות-בשלמות).
3. קיום מצוות המילה יגרור אחריו את ברכת הזרע.
4. שמו של אברהם שונה לאברהם.

גם כאן עדיין אין הבטחה לזרע דווקא משרה. אך בפרשייה הבאה² זוכה אברהם להתגלות נוספת:

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה: וברכתי אתה וגם נתתי ממנה לך בן וברכתיך והייתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו: ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלא בן מאה שנה יולד ואם שרה תשעים שנה תלד: ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך: ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק והקמתי את בריתי אתך ואתו ונתתי עולם לזרעו אחריו: ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרבייתי אתו במאד מאד שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול: ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת: ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם:

מאפייניה של התגלות זו:

1. התגלות בשם אלקים – מידת הדין³.
2. שרה תזכה לבן.
3. הברית עם אברהם תתממש באמצעות זרעו משרה.
4. שמה של שרי שונה לשרה.

לאחר קיומה של מצוות המילה מתגלה הקב"ה שוב לאברהם בתחילת פרשת וירא (בראשית יח, א):

וירא אלו יקנך באלני ממרא והוא ישב פתח האהל כחם היום:

מאפייניה של התגלות זו הם:

1. התגלות בשם הויה – מידת הרחמים⁴.
2. הבטחה לבן דווקא משרה.

² שהרי בסוף פסוק יד מסתיימת הפרשייה הקודמת.

³ הדבר מודגש גם בפסוק החותם את סדרת ההתגלויות – פסוק כב.

⁴ הדבר מודגש גם בפסוקי הסיום של העניין, פסוקים יג ויד. גם כל עניין השמדת סדום ובנותיה הוא במידת הרחמים (עיי"ש עד בראשית יט, כט), ואכמ"ל.

כדי להבין את השתלשלות הדברים, נקדים הקדמה קצרה. ישנן שתי דרכים בעבודת ד': הדרך הראשונה (דברים יח, ג) דוגלת בשיטה:

תמים תהיה עם ד' אלהיך:

ההולך בשיטה זו "אין לו חלק בנסתרות". לא זו בלבד שאין לו חלק בנסתרות האסורות על-פי דין – אותן נסתרות שבהן עוסקת התורה באותה פרשייה (שם ט-יב):

פי אתה בא אל הארץ אשר ד' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף: וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודורש אל המתים: פי תועבת ד' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ד' אלהיך מוריש אותם מפניך:

אלא גם בנסתרות המותרות אין לו עסק. שיטה זו איננה מנסה להבין כיצד הקב"ה מנהל את עולמו, כיצד מנהיג 'רוכב הכרובים' את המרכבה, ומהם חוקי הבריאה הנסתרים, שידעתם מעניקה יתרון ליודעם. החוק היחיד שבו רשאי ההולך בשיטה זו לעסוק הוא חוק הטבע – בגמטריא "אלקים". וזוהי ההדרכה הראשונה שקיבל אברהם בנושא זה (בראשית יז, א):

ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים נשא ד' אל אברהם ויאמר אליו אני אל שדי התהלך לפני ויהיה תמים:

הוויתור על העסק בנסתרות הוא המקנה את היתרון של הנהגה בשם הויה, במידת הרחמים.

הדרך השנייה דוגלת בשיטה של דרישה מותרת בנסתרות, תוך שמירה על המגבלות ההלכתיות והמחשבתיות הנדרשות. העוסק בנושאים אלה חייב לנהוג פרישות וקדושה בהליכות חייו, אבל שומעי לקחו יכולים ליהנות מפירותיה גם אם הם עצמם אינם במדרגה שכזו. מידת הדין שולטת בתחום זה, ועל כן נדרשת בה זהירות מרבית⁵. הנכונות ללכת במידת הדין מקנה לראויים לה את היתרון של חזון והבנה גם בעתידות.

הקב"ה מבשר לאברהם על הולדת יצחק פעמיים: בפעם הראשונה בפרק יז, שם ההבטחה היא על-פי מידת הדין, על-פי החוק האלקי. ההתגלות בפעם הזו היא בשם אלקים. הבטחה זו סותרת את עצמה, שהרי לא ייתכן על-פי חוקי הטבע שבן מאה שנה יוליד ובת תשעים שנה תלד. צחוקו של אברהם על היציאה מן החוק הריהו לגיטימי; זו אולי משמעותו של כל צחוק: "צא חוק" – על כן אין כלל ביקורת אלקית על צחוקו של אברהם. ייתכן שאברהם סיפר לשרה על התגלות זו, ובסיפורו כלל גם את צחוקו, שהתקבל בהבנה על-ידי בורא עולם.

הפעם השנייה שבה התבשר אברהם על הולדת יצחק נמצאת בפרק יח, בתחילת פרשת וירא. שם ההבטחה היא במידת הרחמים וההתגלות היא בשם הויה. כאשר מדובר על הבטחה מסוג זה, אין מקום לצחוק – שהרי כל כולה באה ממציאות של חסד ורחמים. ההתגלות היא לאברהם ולא לשרה. שרה שומעת רק את המלאכים, כדרך אגב (בראשית יח, י): "וַיִּשְׁרָה שְׁמֵעַת פֶּתַח הָאֵהָל וְהוּא אֲחִירִי". לכן היא ממשיכה את צחוקו של אברהם, מבלי להבחין בהבדל הרוחני המשמעותי בין שתי ההתגלויות. לפי זה יוסברו דבריה של שרה – לא כהכחשת המציאות של הצחוק, אלא כהסבר למה שגרם אותו: "כי יראָה", במשמעות של "חשבתי שמדובר בהבטחה על-פי מידת הדין"⁶.

כאשר מתבוננים בפסוקים המתארים את הולדת יצחק (בראשית כא א-ב), החילוק בין הבשורה לאברהם במידת הדין לבין הבשורה על פקידת שרה במידת הרחמים מודגש ביותר:

וד' פקד את שרה כִּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ ד' לְשָׁרָה כִּאֲשֶׁר דָּבָר: וַתֵּהָר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן לִזְקָנֹוֹ לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דָּבָר אֹתוֹ אֱלֹהִים:

עכשיו הגיע הזמן להודיע לכול כי אין כל בעיה בצחוקה של שרה – גם הוא היה רק על הבשורה במידת הדין. לכן חוזרת התורה ומדגישה: אברהם קרא לבנו יצחק, בהנהגה אלקית במידת הדין (שם ג-ה):

וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת שְׁם בְּנוֹ הַנּוֹלֵד לוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ שָׂרָה יִצְחָק: וַיִּמְלֵל אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנֶת יָמִים כִּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים: וַאֲבְרָהָם בֶּן מֵאָת שָׁנָה בִּהְיוֹלָד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ:

⁵ ייתכן שגם בתחום ההלכה נוכל לזהות שני קווים מנחים, האחד בכיוון של "כח דהיתרא עדיף" והשני בכיוון של "יקוב הדין את ההר".

⁶ לפי זה צריך להסביר שהמילים האחרונות בפסוק הן מילותיו של אברהם, ועי"ש במפרשים.

שרה גם היא מסבירה שוב: יצחק נקרא כך בגלל הצחוק מתוך הקשר להנהגה במידת הדין (שם ו-ז):

וַתֹּאמֶר שָׂרָה צָחֵק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשְּׂמֵעַ יִצְחָק לִי: וַתֹּאמֶר מִי מֵלֵל לְאַבְרָהָם הַיִּנְיָקָה בָּנִים שָׂרָה כִּי יִלְדֹתִי בֶן לְזָקְנִי:

וממילא אין כל בעיה לקרוא ליצחק על שם הצחוק של אביו ואמו.

בשולי הדברים נוסף ונסביר עוד עניין; הפתיחה לכל הפרשיות הנ"ל היא הציווי בשם הויה, במידת הרחמים (בראשית יז א-ב):

וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תִּשְׁעִים שָׁנָה וַתִּשְׁעַ שָׁנִים וַיֵּרָא ד' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לְפָנַי וְהָיָה תָמִים: וְאַתָּה נָא בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבָּה אוֹתָךְ בְּמֵאד מְאֹד:

השלמות-תמימות⁷ תושג לפי זה בעבודת ד' ללא חקירות בנסתרות. עבודה בדרך זו היא שתבטיח את קיום הברית וההבטחה לריבוי הזרע.

הציווי הבא הוא מצוות המילה, שכאמור לעיל ניתן בשם אלקים, במידת הדין, וכל עניינה של מצווה זו קשור לדם ולדין (בראשית יז, ג-ז):

וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר: אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאָב הָמוֹן גּוֹיִם... וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין וְרַעְךָ לְדֶרֶתְךָ לְבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אַחֲרֶיךָ: וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזְרַעְךָ אַחֲרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִגְדֹן אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאֻחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזְרַעְךָ אַחֲרֶיךָ לְדֶרֶתְךָ: זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין וְרַעְךָ אַחֲרֶיךָ הַמּוֹל לָכֶם כָּל זָכָר:

מבחינה זו, הדרך להגיע לשלמות ולקיום ההבטחה על ריבוי הזרע היא דווקא בקיום מצוות המילה, שכביכול פוגמת בשלמות הגופנית.

השלמות האמיתית כוללת בתוכה את שתי הבחינות – שילוב נכון בין יראה ואהבה, בין דין ורחמים, ומגלה שקיום מצוות המילה הוא המביא לתמימות ולשלמות בעבודת ד' ולשעבוד כל הכוחות לרצונו, כדי לזכות בחירות האמיתית.

⁷ בלשון התורה 'תם' לעולם פירושו 'שלם' – אם במשמעות פיזית, בפסוקים העוסקים בקרבתות, ואם במשמעות רוחנית, כמו שמופיע אצל נח ויעקב וגם אצל איוב. ייתכן שניתן להסביר כך גם את מדרגתו של התם בין ארבעת הבנים שכנגדם דיברה תורה (ועיין במאמרי 'כנגד ארבעה בנים' בקובץ 'טעמה של אגדה' לזכרו של ר' ברוך דובדבני זצ"ל).